Стефлюк Н.Я., здобувач
Науковий керівник: Луцький Р.П.
доктор юридичних наук, професор,
Заклад вищої освіти "Університет Короля Данила"

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ: ПРАВА, ОБОВ'ЯЗКИ ТА ГАРАНТІЇ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні є фундаментальною юридичною категорією, що визначає місце особи у суспільстві та обсяг її взаємовідносин з державою. Відповідно до положень статті 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Як зазначає провідний фахівець у галузі конституційного права В. Ф. Погорілко, правовий статус особи не є статичним утворенням, він динамічно трансформується разом із розвитком демократичних інститутів та зміцненням правової держави [7].

Важливою складовою сучасного конституціоналізму в Україні є інтеграція загальновизнаних міжнародно-правових стандартів у національну правову систему. Згідно зі статтею 9 Основного Закону, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Особливе значення має Загальна декларація прав людини 1948 року, яка заклала підвалини для розуміння невідчужуваності прав кожної особи незалежно від її походження, статі чи віросповідання [2]. Ратифікація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року дозволила громадянам України безпосередньо звертатися до Європейського суду з прав людини, що стало додатковою та надзвичайно дієвою гарантією захисту прав особи на міжнародному рівні [3].

Система конституційних прав традиційно розпочинається з особистих (цивільних) прав та свобод. Вони мають природний характер і належать людині від народження. Стаття 27 Конституції України проголошує невід'ємне право на життя, підкреслюючи, що обов'язок держави - захищати життя людини від будь-яких протиправних посягань. Поряд із цим, стаття 28 гарантує кожному право на повагу до його гідності. Це означає абсолютну заборону катування, жорстокого або принизливого поводження чи покарання. Професор О. В. Скрипнюк наголошує, що гідність є тією фундаментальною основою, на якій базуються всі інші суб'єктивні права особи, адже без поваги до людської особистості існування демократичного устрою є неможливим [9].

Право на свободу та особисту недоторканність, закріплене у статті 29, встановлює чіткі межі державного примусу. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. У невідкладних випадках, зумовлених необхідністю запобігти злочину, уповноважені органи можуть застосовувати тимчасове затримання, проте воно не може перевищувати сімдесяти двох годин без судової перевірки. Також важливими є гарантії недоторканності житла (ст. 30), таємниця листування та телефонних розмов (ст. 31), невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32). Ці норми створюють "сферу приватності", де особа є абсолютно вільна від стороннього втручання.

Політичні права та свободи займають особливе місце у структурі правового статусу, оскільки вони забезпечують участь індивіда у здійсненні державної влади та місцевого самоврядування. Ключовою особливістю політичних прав є те, що їх суб'єктом виступає саме громадянин України, стаття 38 Конституції гарантує громадянам право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади. Важливою умовою демократії є право на свободу об'єднання у політичних партій та громадські організації (ст. 36). Крім того, стаття 39 закріплює право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких вчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Економічні, соціальні та культурні права спрямовані на забезпечення гідного матеріального рівня життя та можливостей для всебічного розвитку особистості. Право власності (ст. 41) є непорушним: кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю та результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Стаття 43 гарантує право на працю, що включає можливості заробляти собі на життя працею, яку людина вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава також бере на себе зобов'язання забезпечувати соціальний захист (ст. 46), що включає право на забезпечення в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, а також у старості. Право на освіту (ст. 53) та охорону здоров'я (ст. 49) є базовими умовами соціального прогресу в Україні [6].

Правовий статус особи не вичерпується лише правами та свободами, він обов'язково включає конституційні обов'язки. Виконання обов'язків є необхідною умовою для нормального функціонування держави та суспільства. Згідно зі статтею 65, захист вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Стаття 67 зобов'язує кожного сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Важливим є загальний обов'язок неухильно додержуватися Конституції України та законів України, а також не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68). Як зазначає В. В. Кравченко гармонійне поєднання прав та обов'язків є запорукою стабільності конституційного ладу [10].

Система гарантій конституційних прав і свободи - це сукупність засобів, за допомогою яких держава забезпечує реальну можливість користування правами. Провідна роль тут належить судовому захисту. Стаття 55 Конституції проголошує, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади. Крім того, кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Важливою гарантією є право на професійну правничу допомогу (ст. 59), яка у випадках, передбачених законом, надається безоплатно [5].

На особливу увагу заслуговує питання функціонування правового статусу особи в умовах надзвичайного або воєнного стану. Відповідно до статті 64 Конституції України, в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Такі обмеження мають бути пропорційними загрозі та запроваджуватися виключно на підставі закону [4]. Проте Основний Закон чітко визначає перелік прав, які не можуть бути обмежені за жодних обставин. До них належать: право на життя (ст. 27), право на повагу до гідності (ст. 28), право на особисту недоторканність (ст. 29), право на житло (ст. 47 – у значенні заборони примусового позбавлення житла інакше як за законом), право на судовий захист (ст. 55) та презумпція невинуватості (ст. 62). Таке нормативне застереження є критично важливим для забезпечення правових основ держави у періоди найбільших соціальних та безпекових викликів.

Підсумовуючи, слід зазначити, що конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні побудований на принципах пріоритету загальнолюдських гідностей, рівності всіх перед законом та відповідальності держави перед людиною. Ефективність реалізації цього статусу залежить не лише від досконалості законодавства, а й від активної позиції громадянин у захисті своїх прав та сумлінного виконання покладених на них обов'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР

2. Загальна декларація прав людини: Прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року.

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: від 4 листопада 1950 року (ратифікована Україною 17 листопада 1997 року).

4. Закон України "Про правовий режим воєнного стану" : від 12.05.2015 № 389-VIII.

5. Закон України "Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини" : від 23.12.1997 № 776/97-ВР

6. Конституційне право України: підручник / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. - К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2023. – 544 с.

7. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник. – 8-ме вид., перероб. та доп. – К.: Ліра-К, 2022. –612 с.

8. Колісник В. П. Права людини: історія, теорія, практика : навчальний посібник. – Х.: Право, 2021.

9. Скрипнюк О. В. Курс конституційного права України : підручник у 2 томах. – К.: Юрінком Інтер, 2022.

10. Кравченко В. В. Конституційне право України : навчальний посібник. – К.: Атіка, 2020. – 528 с.

Сторчак В.В., здобувач
Науковий керівник: Татаренко С. В.,
доктор філософії в галузі права,
Донецький державний університет внутрішніх справ
місто Кропивницький

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ: ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Оперативно-розшукові заходи за своєю природою пов'язані з втручанням у права людини: таємниця листування і телефонних розмов, недоторканність житла, право на приватне життя. Стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод допускає таке втручання лише тоді, коли воно здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві для досягнення легітимної мети, а ст. 6 Конвенції гарантує право на справедливий суд [1]. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) як джерело права [2]. Тому, для оперативного працівника знання стандартів ЄСПЛ є не теоретичним, а суто практичним питанням: від цього залежить допустимість зібраних доказів.

Перша група стандартів стосується негласного втручання у приватне спілкування. В. О. Романов, аналізуючи ст. 258 КПК України [3], зазначає, що приватність спілкування визначається не каналом зв'язку, а умовами передання або зберігання інформації та тим, наскільки обґрунтованими є очікування сторін щодо конфіденційності [4, с. 60]. Спираючись на рішення ЄСПЛ у справах «Класс та інші проти Німеччини», «Сабо і Віссі проти Угорщини», «Big Brother Watch та інші проти Сполученого Королівства», автор наголошує, що негласне спостереження вимагає чітко визначених підстав, меж, строків і контролю, а ухвала слідчого судді має реально обмежувати втручання та дозволяти перевірити його субсидіарність і пропорційність [4, с. 61]. Показовою є справа «Берлізев проти України», у якій ЄСПЛ визнав порушення ст. 8 Конвенції через запис розмови без належного судового дозволу [5, с. 209].

Друга група стандартів стосується заборони провокації злочину. Частина 3 ст. 271 КПК України забороняє провокувати особу на вчинення злочину під час контролю за його вчиненням [3]. Згідно з практикою ЄСПЛ, насамперед рішенням у справі «Раманаускас проти Литви», провокацію встановлюють за двома критеріями: матеріальним (чи було б правопорушення вчинене без активного втручання правоохоронців) і процесуальним (чи провів суд ефективну перевірку доводів захисту про провокацію) [5, с. 206]. Є. І. Дубровка, Д. А. Коваленко та І. Ю. Штепа узагальнюють критерії, якими керуються суди: агент має лише «приєднатися» до вже наявної злочинної діяльності, а не ініціювати її; правоохоронний орган до початку заходу повинен мати достатні й перевірені відомості про злочинну діяльність